Egipat u doba vladavine Amenhotepa IV.

Spasenovski, Nemanja

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:093430

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij povijesti i pedagogije

Nemanja Spasenovski

Egipat u doba vladavine Amenhotepa IV

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Zlatko Đukić

Osijek, 2015.

Sadržaj

Uvod 1

1. Egipatska XVIII dinastija i početak vladavine Amenhotepa IV 2

2. Zabranjivanje Amonovog svećenstva i vjerska reforma 5

3. Nova prijestolnica Akhetaton 8

4. Pisma iz Amarne i odnosi sa susjednim državama 11

5. Pojava novog stila u egipatskoj umjetnosti 13

6. Smrt Amenhotepa IV i njegovi nasljednici 15

Zaključak 18

Literatura 19

Prilozi 21

Prilog 1. - Egipatski faraoni XVIII dinastije – godine vladavine prema različitim autorima ... 21

Prilog 2. – Velika Himna Atonu 22

Sažetak:

Amenhotep IV (Ekhnaton) postaje faraon u trenutku kada je Egipat na vrhuncu moći koju su mu osigurali veliki ratnici i osvajači iz XVIII dinastije. On se odlučuje, slično kao Hatšepsut i njegov otac Amenhotep III posvetiti rješavanju unutarnjih problema, no na radikalan i veoma kontroverzan način zbog kojega će zauvijek ostati upamćen kao faraon heretik. Amenhotep IV(Ekhnaton) u 16 godina dugoj vladavini u Egipat uvodi novu religiju atonizam, zabranjuje štovanje dinastičkog boga Amona, mjenja svoje ime u Ekhnaton, prijestolnicu seli u novi grad koji je sam dao izgraditi Akhetaton, na području današnje Amarne, pa će po tom gradu ovaj dio egipatske povijesti i dobiti ime razdoblje Amarne. Vodeći miroljubivu vanjsku politiku prema susjedima, Amenhotep IV je potpuno posvećen unutarnjem reformiranju egipatskog društva, što mu ipak neće poći za rukom, barem ne u onoj mjeri u kojoj je sam to očekivao. Promjene koje su se dogodile u vrijeme vladavine Amenhotepa IV(Ekhnatona) utjecale su na kasniju egipatsku povijest premda će se njegovi nasljednici svojski potruditi da izbrišu svaki trag o njegovom postojanju, te da u Egipat vrate mir i blagostanje koje je obilježilo vladavinu njegovih prethodnika.

Ključne riječi: Amenhotep IV (Ekhnaton), Akhetaton, razdoblje Amarne, kult Atona, egipatski bogovi, povijest Egipta

Uvod

Dolaskom Amenhotepa IV(Ekhnatona) na egipatsko prijestolje dolazi do novog i svakako jednog od najzanimljivijih razdoblja egipatske povijest, koje je poznato pod nazivom razdoblje Amarne. Amenhotep IV vladar XVIII dinastije, čiji su pretci veliki i slavni egipatski faraoni, proširili Egipat, nametnuli se kao velika sila drevnog Istoka, nije nastavio njihovu imperijalističku politiku, već se okrenuo unutarnjem preustroju države. Od povijesti osuđen kao faraon heretik, pokušao je provesti veliku vjersku reformu, koja je bila popraćena i promjenama u egipatskoj umjetnosti. Centar njegovih reformi postao je novoizgrađeni grad i nova egipatska prijetolnica Akhetatona.

Ovaj rad se bavi osvrtom na stil vladanja Amenhotepa IV u državi mira i blagostanja koju je nasljedio od svoga oca. Rad je podjeljen u 6 poglavlja, u kojima će biti dan pregled najvažnijih zbivanja upravo kroz promjene koje su unijele nemir u Egipat, vjerska reforma, izgradnja nove prijestolnice i promjene u egiaptskoj umjetnosti, te će sistematski biti iznesene općeprihvaćene činjenice vodećih svjetskih egiptologa o događajima u Egiptu u vrijeme vladavine ovog kontroverznog faraona.

Naslovi poglavlja su: 1.Egipatska XVIII dinastija i početak vladavine Amenhotepa IV,. 2. Zabranjivanje Amonovog svećenstva i vjerska reforma , 3.Nova prijestolnica Akhetaton, 4.Pisma iz Amarne i odnosi sa susjednim državama, 5. Pojava novog stila u egipatskoj umjetnosti, 6.Smrt Amenhotepa IV i njegovi nasljednici.

Cilj ovoga rada je iznijeti pregled vladavine kontroverznog egipatskog faraona Amenhotepa IV, pokušati objasniti razloge zbog kojih je došlo do tako radikalnih promjena u veoma tradicionalnom egipatskom društvu i prikazati jednu širu sliku od one koja je ustaljena u literaturi na hrvatskom jeziku pri prezentiranju Amenhotepa IV.

U radu su korištene egipatske inačice imena, prema Igoru Uraniću, dok je kronologija koja je inače veoma problematična za ovaj dio egipatske povijesti preuzeta od dva autora, Nicolasa Grimala te Petera Claytona.

1. Egipatska XVIII dinastija i početak vladavine Amenhotepa IV

Egipatska XVIII dinastija je na prijestolje došla 1570.g.pr.Kr. ili 1550. g. pr. Kr., a prvi faraon iz te dinastije bio je Jahmes I(1550.pr.Kr. – 1526.pr.Kr.)[1] ili (1570.pr.Kr.-1546.pr.Kr.)[2] On je protjerao Azijske narode, vjerojatno Hikse[3], koji su pregazili Egipat stoljeće prije sve do središta Sirije. Njegov nasljednik Amenhotep I(1526.pr.Kr. – 1506.pr-Kr.)[4] ili(1551.pr.Kr-1524.pr.Kr.)[5] Egipat je proširio do Eufrata, a Tutmozis I(1506.pr.Kr.-1493.pr.Kr.)[6]ili (1524.pr.Kr-1518.pr.Kr.)[7] je granice Egipta proširio sve do sjeverne granice Sirije, čime si je osigurao naslov „*vladar cijelog istočnog Mediterana, car svih naroda Azije Minor do Sudana".*[8] Njegov nasljednik Tutmozis II(1493.pr.Kr.-1479.pr.Kr.)[9] ili (1518.pr.Kr-1504.pr.Kr.)[10] je bio zaokupljen ratovima na jugu da bi već njegova nasljednica, čuvena Hatšepsut(1478.pr.Kr.-1458.pr.Kr.)[11] ili (1498.pr.Kr-1483.pr.Kr.)[12] uživala u blagodatima mira, a pozabavila se i unutarnjim uređenjem proširene države. Usljedio je još jedan veliki faraon na egipatskom tronu, Tutmozis III(1479.pr.Kr.-1425.pr.Kr.)[13] ili (1504.pr.Kr-1450.pr.Kr.)[14], koji je proveo brojne ratne kampanje u Siriji i uzdigao Egipatsko kraljevstvo do prestiža kakvo nikad prije u svojoj povijesti nije imalo.[15]Amenhotep II.(1425.pr.Kr. – 1401. pr.Kr.)[16]ili (1453.pr.Kr-1419.pr.Kr.)[17]je ugušio pobune u Siriji i Palestini čime si je osigurao poštovanje susjeda i mir u svojem kraljevstvu. Tutmozis IV(1404.pr.Kr.-1390.pr.Kr.)[18] ili (1419.pr.Kr-1386.pr.Kr.)[19] kako bi umanjio prijetnju od Mitanaca koji su se približavali Egiptu uzima za ženu kćerku Mitanskog kralja Artatame. Tako je Egipat od početka vladavine Tutmozisa IV, osim malih incidenata na graničnim krajevima, uživao plodove ranijih osvajača i ratnika. U faraonsku blagajnu slijevalo se zlato iz Nubije i Punta, brojni darovi susjeda i danci pokorenih naroda, a faraon ih je trošio i dijelio svojim činovnicima i vojnicima.

---

[1] N. Grimal, *A History of Ancient Egypt*, Blackwell Publishers Ltd., London, 2005., str.392.
[2]P.A.Clayton, *Chronicle of the pharaohs*,Thames & Hudson,London, 1994, str. 100.
[3] M. R. Bunson, *The encyclopedia of ancient Egypt*, Gramercy Books, New York, 1999., str. 15-16
[4] N. Grimal, *Isto,* str.392.
[5]P.A.Clayton, *Isto,* str. 100.
[6] N. Grimal, *Isto,* str.392.
[7]P.A.Clayton, *Isto*,, str. 100.
[8] A. Weigall, *The life and times of Akhnaton: Pharaoh of Egypt*, Thornton Butterworth Ltd. London,1923. str. 6
[9] N. Grimal, *Isto,* str.392.
[10]P.A.Clayton, *Isto,* str. 100.
[11] N. Grimal, *Isto,* str.392.
[12]P.A.Clayton, *Isto,* str. 104.
[13] N. Grimal, *Isto,* str.392.
[14]P.A.Clayton, *Isto,* str. 104.
[15] N. Reeves, *Egypts False Prophet: Akhenaten*, Thames & Hudson Ltd, London, 2001. str. 21.
[16] N. Grimal, *Isto,* str.392.
[17]P.A.Clayton, *Isto,* str. 112.
[18] N. Grimal, *Isto,* str.392.
[19]P.A.Clayton, *Isto,* str. 112.

U takvim prilikama na prijestolje stupa Amenhotep III(1390.pr.Kr. - 1352.pr.Kr.)[20] ili (1386.pr.Kr-1349.pr.Kr.)[21] za čije duge vladavine, osim jednog malog pohoda na Kuš nije bilo nikakvog ratovanja. Vladavina Amenhotepa III možda je i najsjajnije te najmirnije doba unutarnje egipatske povijesti, vrijeme velikog razvoja arhitekture i umjetnosti, ali i općenito doba najmirnijeg razvoja egipatskog kraljevstva. Brigu o vanjskoj politici vodila je glavna faraonova žena Teje, što nam je vidljivo iz veoma bogatog arhiva diplomatske korespondencije pronađenog u Amarni. [22] Teja je Amenhotepu III rodila mnogo djece, no svakako najznačajniji je sin rođen oko 25. godine faraonove vladavine, dakle oko 1365/1. pr.Kr., koji će kasnije postati novi egipatski faraon.[23]Sin je nazvan Amenhotep ili kako su ga kasnije Grci transkribirali Amenofis. U negdje otrprilike 30. godini vladavine Amenhotepa III on je prestao voditi brigu o vladarskim poslovima pa je gotovo sva moć prešla na njegovu suprugu Teje. Pretspotavlja se da je obolio od zloćudne bolesti[24], a najnovija istraživanja pokazuju da je u trenutku smrti bio između 45-50 godina starosti.[25]

Žena Teja ga je nadživjela prema Amarnskoj korespondenciji barem 12 godina, a u trenutku njegove smrti, u 38. ili 39. godini vladavine, njegov sin Amenhotep je imao 14 ili 15 godina. Postoje istraživanja, o kojima se u literaturi na hrvatskom jeziku zasada jako malo piše, koja teže dokazivanju hipoteze da je postojala su-vladavina Amenhotepa III. i njegovog sina Amenhotepa. Prema Pendleburyu i Daviesu Amenhotep je bio suvladar svoga oca posljednjih 8 godina što baziraju na dokazima pronađenima u grobnici glavnog savjetnika Amenhotepa III , koji se također zvao Amenhotep. Ipak Reeves takve teze odbacuje i tvrdi da ako je suvladarstvo i postojalo nije trajalo više od godinu dana.[26] I dok suvladarstvo treba još potvrditi kvalitetnijim dokazima, ono što zasigurno znamo jest da je i u posljednjim godinama svog vladanja faraon uspjevao održavati dobre odnose sa susjedima i održavati ugled velesile koju su mu stekli njegovi pretci. Ipak za razliku od svojih prethodnika, od kojih su neki nesumnjivo bili najveći ratnici i osvajači u egipatskoj povijesti, Amenhotep III nije poduzimao velike vojne pohode u rubne dijelove svog kraljevstva s ciljem gušenja povremenih sukoba koji su tamo izbijali. Takva vanjska politika koja se bazirala na vještoj diplomaciji ovisila je o diplomatskoj vještini njegove žene Tejei dok je tijekom cijelog njegovog vladanja bila uspješna, Egipat će kasnije osjetiti njene štetne posljedice.

[20] N. Grimal, *Isto,* str.392.
[21]P.A.Clayton, *Isto,* str. 112.
[22] G. Novak, *Egipat: prethistorija, faraoni, osvajači, kultura*, Izdavački zavod JAZU, Zagreb, 1967. str.144
[23] A. Weigall, *Isto,* str.36
[24] A. Weigall, *Isto,* str.45
[25] N. Grimal, *Isto,* str.225.
[26] N. Reeves, *Isto,* str.75-78

Amenhotepa III nasljedio je njegov sin koji vlast preuzima 1352.pr.Kr.[27]ili 1350.pr.Kr.[28]pod imenom Amenhotep IV, Noferkheperure Uaenre, a drugo ime mu je bilo Amenhotep-heka-Uaset.[29]Razdoblje od početka njegove vladavine završno s Horemhebom u povijesti Egipta poznato je pod nazivom Razdoblje Amarne. Amenhotep IV je okrunjen u Thebi, a prvi njegov potez kao faraona, pretpostavlja se na nagovor majke Teje, bilo je dovršiti izgradnju hrama Ra-Horakhti Atonu u Karnaku. I dok mnogi u ovome vide začetke njegove kasnije vjerske reforme, Weigall tvrdi da tomu nije tako.[30] Odmah po dolasku na vlast Amenhotep IV primio je poslanstvo mitanskog kralja Dušarte i hetitskog kralja Šupilulijuma. Obećao im je produljenje starog prijateljstva i nastavak vanjske politike prema njima, kakvu je vodio i njegov otac. Niti on se nije previše brinuo za događaje u Siriji i Palestini, gdje su se nemiri započeti za vladavine njegova oca nastavili i postepeno prerasli u otvorene sukobe pojedinih dinasta. Amenhotep IV krajem prve godine svoje vladavine ipak šalje malu vojsku u Siriju i Palestinu s ciljem smirivanja situacije, no kako su ti zahvati bili preslabi, prijetnje u tim krajevima su samo privremeno neutralizirane.[31] Amenhotep IV se odlučio svu svoju pažnju usmjeriti unutrašnjim prilikama Egipta. Egipat je i tada uživao sve blagodati koje su mu stekli veliki faraoni XVIII dinastije. Posljedica takvog bogaćenja i ubrzanog razvoja bila je i bogaćenje svećenika tebanskog dinastičkog boga Amona, koji su zahvaljujući velikim osvajanjima stekli velika imanja i bogatsva, ali i veliki utjecaj na državne poslove i vanjsku politiku.

Tablica 1. prikazuje promjenu imena Amenhotepa IV u Ekhnaton.[32]

	Amenhotep IV.	**Ekhnaton**
Nomen	Amenhotep Netjer-Heqa-Waset *„Amenhotep bog-vladar Thebe“*	Akhenaten *„Onaj koji služi Atonu“ „Sluga Atona“*
Prenomen	Neferkheperure-waenre *„Jedinstveni Ra“*	Neferkheperure-waenre *„Jedinstveni Ra“*
Zlatni horus	Wetjes-khau-em-Iunu-Shemay *„Okrunjen u Heliopolisu Juga“*	Wetjes-ren-en-Aten *„Onaj koji uzdiže ime Atonovo“*
Nebty naziv	Wer-nesut-em-Ipet-swt *„Veliki u kraljevanju Karnakom“*	Wer-nesut-em-Akhetaten *„Veliki u kraljevanju Akhetatonom*“
Horusovo ime	Kanakht-qai-Shuti *„Snažni Bik“*	Meryaten *„Snažni Bik, obožavan od Atona“*

[27] N. Grimal, *Isto*, str.392
[28]P.A.Clayton, *Isto*, str. 112
[29] I. Uranić, *Stari Egipat: povijest, književnost i umjetnost drevnih Egipćana*, Školska knjiga, Zagreb, 2002.,str. 141
[30] A. Weigall, *Isto* , str.54
[31] G. Novak, *Isto* , str. 146
[32] C. Aldred, *Akhenaten: Pharaoh of Egypt*, Sphere Books Ltd.,London, 1968str. 259-268.

2. Zabranjivanje Amonovog svećenstva i vjerska reforma

Kroz prve četiri godine vladavine Amenhotepa IV možemo pratiti izgradnju hrama posvećenog Atonu u Karnaku, no isto tako vidimo da u tom razdoblju još nisu postojale nikakve represije prema Amonovom svećenstvu, jer ono je bilo aktivno još u 4. godini vladavine Amenhotepa IV. On se kao faraon pod imenom Amenhotep IVpojavljuje na slikama u grobnicama visokih dužnosnika iz Tebe, Khereufa i Ramosea.[33] Posljednje referiranje na faraona kao na Amenhotepa IV zabilježeno je u dokumentu koji je datiran u 5. godinu vladavine, 3. mjesec i 19. dan.[34] Već u dokumentu datiranom nešto kasnije u 5. godinu, 8. mjesec 13. dan faraon je oslovljen kao Ekhnaton (tablica 1.), a opisan je njegov dolazak na mjesto na kojemu će biti podignut novi grad Akhetaten, današnja Amarna. Tada će početi veoma burno i turbulentno razdoblje egipatske povijesti. Vladar od tada znan kao Ekhnaton odlučuje iz temelja izmjeniti unutrašnje prilike u Egiptu, a prvenstveno to želi učiniti velikom vjerskom reformom.

Do 6. godine njegove vladavine Amonovo svećenstvo je u potpunosti maknuto s egipatske pozornice.Ekhnaton će od tada postati poznat kao prvi faraon koji je napustio tradicionalna egipatska vjerovanja i uspostavio svoju novu religiju atonizam, kult boga Atona. Aton je staroegipatsko božanstvo koje se obično pokazuje u obliku sunčeva diska i sunčevim zrakama.. Kao takav prvi put se pojavio tijekom vladavine Amenhotepa II, a do vremena vladavine Tutmozisa IV Aton je postao zaštitnik kralja i bog rata. Sljedeći iskorak se dogodio kada je Ekhnatonov otac Amenhotep III dozvolio pojavu Atonovih svećenika u kultnom središtu boga Ra u Heliopolisu.Nakon Ekhnatonove vjerske reforme, Aton je postao vrhovni bog i u njemu su ujedinjeni mnogi atributi tradicionalnih egipatskih božanstava. On je tako postaotihi, ali sveprisutni bog, nebeski kralj i otac svih bića te predstavnik apsolutne istine. U suprotnosti s tradicionalnom ikonografijom egipatskih božanstava, Aton nije imao antropomorfne prikaze niti mističnu biografiju, a i veoma malo imena posudio je od drugih božanstava. Osobine koje su ga još više distancirale od drevnih bogova bile su „*ženstvenost, androginija i djetinjstvo*.“[35] Atonizam je postao fokusiran na „*kreaciju, kozmičku regularnost i univerzalizam“*[36], kao i na vjerovanje o velikoj ovisnosti o suncu i Atonovoj apsolutnoj moći nad svim produktima njegove kreacije. Na faraonu je ostalo da poduči svoju populaciju pricipima Atonizma „*usađujući vjerovanje i principe u srca svojih podanika“.*[37]

[33] C. Aldred, *Isto, 1968.*, str.268.
[34]J.W. Murnane, *Texts from the Amarna Period in Egypt*, Scholars Press, Atalanta, 1995, str.50-51.
[35] A. Kuhrt, *The Ancient Near East: c.3000-330 BC*. Routledge, London, 1997., str. 201
[36] A. Kuhrt, *Isto*., str. 202.
[37] N. Reeves, *Isto* str.210.

Egipćani su svoje bogove uvijek grupirali u trijade, koje su se sastojale od oca, majke i potomka, što je bazirano na Heliopoliskoj mitologiji Oziris-Izida-Horus.[38] U sklopu atonizma razvijena je nova trijada, Aton-Ekhnaton-Nefertiti. Aton je poistovjećen s bogom Atonom, Ekhnaton s njegovim sinom Šuom, a faraonova supruga Nefertiti s Atonovom kćerkom Tefnut. Šu i Tefnut su predstavljali prostor između neba i zemlje i dočekivali su izlazeće sunce. Upravo je to poistovjećivanje faraona i Nefertiti sa spomenutim božanstvima omogućilo da oni postanu jedini posrednici, odnosno svećenici u atonizmu. Ekhnaton je ovakvim činom uzdigao Atona iz relativnog neznanja i postavio ga na tron iznad svih ostalih egipatskih božanstava. U Egiptu do Ekhnatonove vladavine nije postojao niti jedan sličan oblik ovakvom štovanju božanstva. Egipćani su u svojoj tradiciji bili naviknuti na direktan kontakt sa svojim božanstvima u za to predviđenim hramovima, kapelicama ili božanskim kipićima. Za pretpostaviti je da je ovakav oblik štovanja preko posrednika u vidu faraona bio veoma stran običnom stanovništvu, te da je i to jedan od razloga zbog kojeg atonizam nije uzeo većeg zamaha među stanovništvom.[39]U grobnici Ekhnatonovog najbližeg suradnika, a kasnije i faraona Aja pronađena je najduža i najočuvanija kompozicija, poznata i kao Velika Himna Atonu, za koju se pretpostavlja da ju je napisao sam Ekhnaton[40]. Prema spomenutoj himni čini se da je atonizam bio vjera prvenstveno namjenjena faraonu i njegovoj obitelji:

„*Ti si u mom srcu,*

Nema nikog drugog tko te poznaje,

Jedino tvoj sin, Neferkheprura, Jedini od Ra,

Koga si poučio svojim putevima i svojoj veličini. ...

Ti si se uzdigao za svog sina koji je nastao iz tvog tijela.

Kralja koji živi po načelu Maat, Kralja Dviju Zemalja,

Neferkheprura, Jedini od Ra,

Sinu Ra koji živi po načelu Maat, Vladaru kruna,

Ekhnaton, veliki tijekom tvog života i,

Velika kraljica koju on voli, Gospodarica Dviju Zemalja,

Nefer-nefru-Aton Nefretiti, živi vječno.“[41]

[38] D. Montserrat, *Akhenaten: History, fantasy and ancient Egypt*, Routledge,London, 2000. str. 37-38
[39] M. Tomorad, Atonizam-staroegipatski kult boga Atona, *Historijski zbornik,* GOD. LXV, br.1,Zagreb, 2012. str.12
[40]P.A.Clayton, *Isto*, str.123.
[41] M. Tomorad, Isto, str. 11

Ovo važno literarno djelo, često povezuju i s Psalmom 104, no to svakako valja detaljnije istražiti. Himna Atonu daje temelje cijelom kultu Atona i postavlja faraona kao jedinog svećenika i posrednika između boga i naroda. [42] Ipak prema dostupnim dokazima, čini se da su samo viši slojevi društva, izrazito bliski faraonu, uistinu prihvitali atonizam, dali zbog osobnih interesa ili zbog stvarnog vjerovanja teško je dakako suditi. Na nivou cijelog Egipta čini se da Atonov kult nije imao većeg utjecaja, osim naravno činjenice da je iz njega proizašlo masovno zatvaranje Amonovih hramova i represija prema Amonovom svećenstvu. Civilni i vojni autoritet prešao je na dvije jake figure, koje će u kasnijem razdoblju doći do izražaja, Aja, koji je vjerojatno bio Ekhnatonov punac i generala Horemheba, koji je postao faraonov šogor oženivši sestru kraljice Nefertiti. Obojica će prije nego nestane XVIII dinastija postati egipatski faraoni i nije isključeno da su iako bliski Ekhnatonu, bili i dovoljno proračunati da diskretno upravljaju egipatskom državom dok je Ekhnaton sljedio svoje filozofske i religijske interese.

Ovo razdoblje egipatske povijesti mnogi autori zovu i egipatskom herezom, no svakako valja zaključiti da će se u zemlji koja je u tom trenutku živjela u blagostanju, koje su izgradili Ekhnatonovi prethodnici, stvari početi mjenjati. Razlozi za veliku i radikalnu vjersku reformu mogu biti politički, kako je već navedeno jer u trenutku kada je faraon došao na vlast Amonovo svećenstvo je postalo bogatije i moćnije možda čak i od samog faraona.[43] Također je moguće da je Ekhnaton bio pod velikim utjecajem obitelji, prvenstvno svoje žene Nefertiti i majke Teje. Ne treba tako lako odbaciti niti hipotezu da je atonizam bio vrsta testa ekonomske snage između Amonovog svećenstva i faraona. Ratni plijenovi i darovi pokorenih naroda preostali od njegovih prethodnika su mogli biti razlog ovog konflikta. Onaj tko bi u njemu pobijedio, a Ekhnaton se nadao kako će to biti on, bi imao kontrolu nad enormnim bogatstvom.

Bez obzira koji je razlog bio za veliku vjersku reformu, Ekhnaton je uspio ukinuti Amonovo svećenstvo i zatvoriti mnoge hramove posvećene Amonu. Velika i snažna vojska koja je preostala od njegovih prethodnika dobila je zadatak u što kraćem roku uništiti Amonove hramove i izbrisati sjećanje na to egipatsko božanstvo.[44]Neki materijalni izvori sugeriraju da su ubrzo nakon što je Aton uzdignut na mjesto vrhovnog božanstva, mnogi drugi kultovi slične sunčeve orijentacije odjednom oslabili i nestali.[45]Zaplijenom imovine, Ekhnaton je nastavio financirati izgradnju brojnih hramova posvećenih Atonu. Kako je i dalje zanemarivao sukobe u Siriji i Palestini, oni su se postepeno proširili i na središnji Egipat. Povećanje administracije s

[42]P.A.Clayton, *Isto,*.str. 123
[43] A. Weigall, *Isto,* str. 62.
[44] A. Weigall, *Isto,* str. 66.
[45]M. Tomorad, *Isto,* str. 13.

lojalnim i odanim ljudima dovelo je do velike korupcije unutar same Egipatske države. [46] Administracija je rasla rapidno jer je Ekhnaton bio prisiljen potkupljivati utjecajne ljude da zagovaraju njegovu reformu, a s druge strane došlo je i do povećanja vojnih izdataka kako nebi došlo do pobune unutar veoma jakih egipatskih vojnih jedinica. U takvom razvoju događaja egipatski ekonomski sustav se polako, ali sigurno urušavao. [47]

3. Nova prijestolnica Akhetaton

Još jedan veliki uteg egipatskoj ekonomiji bila je odluka o izgradnji nove prijestolnice. Odbacivši Amona kao dinastičkog boga, Ekhnaton je odlučio napustiti i Thebu, centar Amonovih svećenika. Na pola puta između Thebe i Memphisa, na desnoj obali rijeke Nil, na mjestu današnje Amarne, odlučio se osnovati novi grad posvećen novom bogu Atonu, Akhetaton, tj. *Horizont Atona*[48]. Općeprihvaćen stav je da se za takav potez odlučio jer je tražio mjesto na kojem niti jedan egipatski bog nije bio štovan prije, te kako bi iz novo izgrađenog grada uspostavio jaku centralnu vlast nad ostatkom svoje države. Današnja Amarna je veliko arheološko iskopište, a nalazi se na na istočnoj obali Nila, u modernoj egipatskoj provinciji Minya, 58 kilometara južno od grada Al-Minya, 312 kilometara južno od današnjeg glavnog grada Kaira, te 402 kilometra sjeverno od grada Luxora. Današnja Amarna se sastoji od nekoliko modernih sela, a najpoznatija su El-Till na sjeveru i El-Hagg Qandil na jugu. Arheološka istraživanja su pokazala da su se osim egipatskog grada Akhetatena na ovom mjestu nalazili i kasnije naselje iz rimskog te ranokršćanskog razdoblja.

U trenutku kada se Ekhnaton u 5. godini svoje vladavine, oko 1346.pr.Kr. odlučio osnovati Akhetaton, na tom mjestu je bila pustinja.[49] Grad je službeno postao prijestolnica 1343.pr.Kr., a izgradnja je u potpunosti završena u 9. godini Ekhnatonove vladavine, oko 1341.pr.Kr. Cijeli grad je bio okružen s 14 ili 15 graničnih stela na kojima su se nalazili natpisi o Ekhnatonovim razlozima za osnivanje novoga grada.[50] Iz njih je vidljivo da je faraon namjeravao podići nekoliko hramova bogu Atonu u samom gradu, te da je planirao izgradnju kraljevskih grobnica na istočnim brdima Akhetatona za sebe, svoju glavnu ženu Nefertiti te svoje kćeri. U sjevernom dijelu grada izgrađene su faraonove odaje, u centralnom dijelu administrativne i religijske zgrade, dok je južni dio Akhetatona predviđen kao stambeni dio grada. Cesta znana kao

[46] C. Aldred, *Isto, 1968.*, str.288
[47] C. Aldred, *Isto, 1968.*, str.296.
[48] G. Novak, *Isto* ,str. 147.
[49] I. Grundon, *The Rash Adventurer, A Life of John Pendlebury,* Libri, London, 2007. str. 89.
[50] R. David, *Handbook to Life in Ancient Egypt, Facts on File, 1998. str.125.*

Kraljevska cesta povezuje dva kraja grada, a s obje strane se nalaze važne građevine, Kraljevska palača, otvoreni hram Atonu i administrativni uredi. Spomenuta kraljevska palača je prije bila obredni centar nego sama rezidencija faraona.Kuće plemića koji su podržavali Ekhnatonovu reformu nalazile su se raštrkane po cijelom gradu i bile su otvorenog tipa što je atipično za drevni Egipat. Pretpostavlja se da je prvo izgrađen centralni dio grada, s Velikim Hramom Atona, Malim Hramom Atona i Uredom faraonske korespodencije u kojemu su pronađena Pisma iz Amarne, o kojima će više riječi biti u sljedećem poglavlju.*„U gradu je nastao nov vladajući sloj.“*[51]Dostupni podaci nam govore da je gradonačelnik bio Nofer-kheperu-her-sekheper, zapovjednik vojske u Akhetatonu bio je Ramose, a načelnik policije Mahu. Nitko od njih se ne spominje prije kao bitan kraljev suradnik, a i sama Ramoseova funkcija je upitna, ako znamo da je „*istinski zapovjednik vojske bio Horemheb u Thebi“*[52] .Sva imena izvučena su iz veoma šturih dokaza o gradskoj upravi u novoj prijestolnici jer su se kasniji egipatski faraoni svojski potrudili izbrisati svaki trag ovome gradu. Iz grobnica je vidljivo da su se zadržali mnogi klasični elementi iz tradicionalne egipatske religije, a i arheološka istraživanja pokazuju da su građani nove prijestolnice nosili sasvim uobičajeni nakit koji je uključivao amulete posvećene tradicionalnim egipatskim božanstvima.[53]

Dosad pronađeni otvoreni i nenatkriveni hramovi predstavljaju jedan novi koncept izgradnje vjerskih građevina u starom Egiptu.[54] Oni su reprezentacija nove ideje koja je iznesena u Velikoj himni Atonu da od zore do sumraka, bog Aton sva živa bića ispunjava svjetlošću, toplinom i ljepotom. Ovakav oblik gradnje odskače od tradicionalnog egipatskog načina i zbog činjenice da ne posjeduje reljefe karakteristične staroegipatskim hramovima. Na primjeru Velikog hrama valja istaknuti veliki broj oltara, čak 365, na koji su prinošene žrtve(kruh, stoka, ptice, voće, razne biljke i sl.)[55]. U kompleksu su još smješteni veliki broj skladišta i kuća, klaonice te dvorana u kojoj su se čuvali darovi posjetitelja. Konstatirati valja da je blagostanje koje je egipatski puk uživao u mnogim prethodnicima Ekhnatona postojalo i u ovom razdbolju, kako u novoj prijestolnici tako vjerojatno i u starim centrima, Thebi i Memphisu. Obračun s Amonovim svećenstvom koji je Ekhnaton poduzeo nije se odrazio direktno na njegovo stanovništvo, barem ne još neko vrijeme. Sama činjenica da se Ekhnaton bacio u tako veliki poduhvat izgradnje novog grada u pustinji govori nam da je faraonova riznica bila prepuna, da nije postojala vanjska

[51] I. Uranić, *Isto*, str. 142.
[52] I. Uranić, *Isto* , str. 142
[53] I. Uranić, *Isto*, str.143
[54] M. Tomorad, Isto, str 13.
[55]M. Tomorad, Isto, str.13-14.

prijetnja egipatskoj sigurnosti i da se faraon mogao u potpunosti posvetiti ovako velikom građevinskom pothvatu.

U vrijeme druge godine svoje vladavine jedan od Ekhnatovih nasljednika Tutankhamon je kraljevsku obitelj preselio iz Akhetatona nazad u Thebu. Prema arheološkim istraživanjima čini se da je grad ostao naseljen još godinama nakon odlaska kraljevske obitelji. Općeprihvaćen stav je da je grad sustavno uništavan nekih 10 godina nakon premještanja prijestolnice u Thebu. Grimal ipak tvrdi da je gotovo sigurno da je grad ostao nastanjen 15 godina nakon Tutankhamonova odlaska u Thebu a pojedini dijelovi moguće čak i 30 godina.[56] Ipak koliko kontinuirano je grad bio naseljen u kojem periodu egipatske povijesti i dalje je nejasno. Pretpostavlja se da je pravo napuštanje grada krenulo početkom vladavine Ramzesida[57], no ipak još u vrijeme Ramzesa III postoje indicije da je grad bio parcijalno naseljen[58] Ipak sami ti dokazi opovrgavaju tezu koju je iznio Wildung, a koja je dosta ustaljena *„da je nakon Ekhnatonve smrti, i preseljenja prijestolnice u Thebu Akhetaton u potpunosti sravnjen sa zemljom“* [59] Ipak postavlja se pitanje zašto je Akhetaton tako sporo napuštan kroz desetljeća nakon smrti Ekhnatona. Više je pitanja nego odgovora o samom gradu, no zaključiti se može da iako je Ekhnaton označen kao heretik i puno je učinjeno po pitanju da ga se izbriše iz egipatske povijesti, Akhetaton je ipak nadživio svojega tvorca prema aktualnim istraživanjima barem za stoljeće i pol .

Prvi zapadnjački spomen ovoga grada dogodio se 1714. kada je Claude Sincard, francuski jezuit, putujući Egiptom zapazio jednu od stela iz Amarne. Kasnije su Napoleonovi istraživači priredili prvu kartu Amarne u razdoblju između 1798. i 1799.[60] Istraživanja je nastavio 1824. Sir John Gardiner Wilkinson, a 1833. su Robert Hay i George Laver pronašli nekoliko grobnica u južnom dijelu lokaliteta.[61] Pruska ekspedicija predvođena Richardom Lepsiusom je lokalitet istraživala u dva navrata 1843. i 1845. godine. Jedno od najvećih otkrića dogodilo se 1887. godine kada je lokalna stanovnica slučajno pronašla preko 300 glinenih pločica, danas poznatih kao Pisma iz Amarne. Ovo otkriće je dovelo do velikog interesa priznatih arheologa i istraživača, pa od tada možemo reći da počinje sustavno istraživanje lokaliteta u Amarni. Veliki doprinos poznavanju ovog razdoblja egipatske povijesti dali su svojim istraživanjima između 1921. –

[56] N. Grimal, *Isto*, str. 237
[57] N. Grimal, *Isto*, str. 238.
[58] D. Montserrat, *Isto*, Routledge,London, 2000. str. 50
[59] D. Wildung, The 18th Dynasty,*The Cairo Museum Masterpieces of Egyptian Art*, Thames and Hudson Ltd., London, 1998., str. 160
[60] http://www.amarnaproject.com/pages/recent_projects/survey/
[61] http://www.amarnaproject.com/pages/recent_projects/survey/

1936. godine Sir Leonard Wooley, Henri Frankfort, Stephen Glanville i John Pendlebury, koji su na lokalitetu pronašli veliki broj religijskih i kraljevskih objekata. [62] Istraživanja su nastavljena i do dana današnjeg trenutno pod vodstvom profesora Barrya Kempa sa Sveučilišta u Cambridgeu.[63]

4. Pisma iz Amarne i odnosi sa susjednim državama

Pisma iz Amarne poznata su još i kao *„Korespondencija iz Amarne"*[64] *i „Pločice iz Amarne"*[65]. Radi se o nizu glinenih pločica, prvenstvno diplomatskih korespondencija egipatske administracije i susjednih država. Pločice su pisane akadskim klinastim pismom, pismom drevne Mezopotamije, što ne treba toliko čuditi jer je u to vrijeme akadski jezik bio regionalni jezik diplomacije[66]. Dosad je pronađeno i obrađeno ukupno 382 pločice, i prema svemu sudeći korespondencija pokriva period od najviše 30 godina. Inicijalno pronađena grupa pločica 1887. godine rasprostranjena je po muzejima diljem svijeta, pa se tako 202 pločice nalaze u British Museumu u Londonu, 99 u Vorderasiatisches Museumu u Berlinu, 49 pločica u Egipatskom Muzeju u Kairu, 7 u pariškom Louvreu, 3 u Puškinovom muzeju u Moskvi i 1 u Orijentalnoj kolekciji Čikaškog muzeja.[67] Cijela zbirka obiluje bogatstvom informacija o kulturi, političkim događajima, pojedincima i funkcioniranju Egipta za period za koji gotovo da niti ne postoje nikakvi drugi izvori. Zbirka nam mnogo govori o odnosu Egipta s Babilonom, Asirijom, Sirijom, Kananom i Alasijom(Cipar), kao i o odnosu s kraljevstvom Mitanije i Hetitima. Datiranje pločica nam govori da pisma počinju vjerojatno u zadnjoj dekadi vladavine Amenhotepa III, a završavaju u 2. godini vladavine Tutankhamona. I dok neki špekuliraju da je moguće da jedna od pločica može biti datirana i u vrijeme Tutankhamonovog nasljednika Aja, Moran takvu tvrdnju odbacuju zbog činjenice da je Tutankhamon u 2. godini svoje vladavine zatvorio Ured faraonske korespondencije u Akhetatonu i vratio se nazad u Thebu.[68]Maleni broj pločica nisu politički dokumenti nego su klasificirani kao književnost, pa tako znamo za priče pod naslovom „*Brodovi*

[62] I. Grundon, *Isto*, str.71.
[63]http://web.archive.org/web/20080424101113/http://www.ees.ac.uk/fieldwork/amarna.htm
[64]L.W. Moran, *The Amarna Letters*, Johns Hopkins University Press, Balrimore, 1992, str. 4.
[65]L.W. Moran, *Isto*, str.4
[66]J.W. Murnane, *Isto*, str.54.
[67]L.W. Moran, *Isto*, str. 13-15
[68]J.W. Murnane, *Isto*, str.65.

na čekanju"[69]*, „Ptica u kavezu"*[70]*, „Cigla se može kretati..."*[71]*, „Gledao sam u tom pravcu i gledao..."*[72]*, „kada je mrav pogođen..."*[73]i neke druge.

Većina ih je ipak diplomatska korespondencija pa nam tako pločice numerirane od 001-014 govore o odnosima Egipta i Babilona.[74] Babilonci su u tom periodu pokoreni od strane naroda, vjerojatno Kasitskog porijekla, kojeg u pismima nazivaju Kardunijaš. Faraon u pismima odgovara na upit kralja Kasašman-Enlila koji se raspituje za svoju sestru koju je poslao u Egipat kako bi se udala za faraona, i ostaje razočaran kada saznaje da ona nije dospjela do faraona. Kasnije se dogovaraju o važnosti razmjene darova u zlatu kako bi se što prije dovršio hram u gradu Babilonu.[75] Pločice numerirane od 015-016 su korespondencija s Asircima iz kojih je vidljivo da je u vrijeme razmjene pisama Asirija postala neovisna o Egiptu. Dva su pisma došla od kralja Assurubalita u kojima se predstavlja egipatskom faraonu, te ga obavještava da će poslati svoga glasnika da istraži Egipat, a u drugom moli faraona da mu pošalje zlata.[76] Pločice numerirane brojevima od 017-030 su korespondencija između Egipta i Mitanaca, koji su nekada predstavljali neprijatelje i veliku prijetnju Egiptu, a sada je vidljivo da su bliski saveznici Egipta. U pismima je raspravljano o načinu na koji bi se još moglo poboljšati savezništvo dvaju država, te se zaključuje da će Mitanski kralj Tusrrata poslati svoju kćer, mitansku princezu kako bi ona postala jedna od Ekhnatonovih žena.[77] Treba još istaknuti pločice numerirane 041-044 koji su prepiska između Ekhnatona i Hetitskog kraljaŠupilulijume u kojoj se potvrđuje savezništvo dvaju država i razmjena darova između dva vladara, no u kojoj se Šupilulijuma osjeća uvrijeđeno s nekim potezima koje je Ekhnaton prema njemu počinio.[78] I dok možda nisu bile tako velike sile kao gore spomenute, Egipat je održavao kontakte i sa kraljevstvom na zapadu Anatolije Arzawom(pločice 031-032), Alasijom(pločice033-040), Sirijom(pločice 045-067), Libanonom

[69]Pismo EA153 – „Ships on hold" - cijeli prijevod na engleski dostupan na http://www.bible.ca/archeology/bible-archeology-maps-conquest-amarna-tablets-letters-akhenaten-habiru-abiru-hebrews-1404-1340bc.htm
[70]Pismo EA 74 - „Bird in a cage" – cijeli prijevod na engleski dostupan na http://www.bible.ca/archeology/bible-archeology-maps-conquest-amarna-tablets-letters-akhenaten-habiru-abiru-hebrews-1404-1340bc.htm
[71]Pismo EA266 – „A brick may move" - - cijeli prijevod na engleski dostupan na http://www.bible.ca/archeology/bible-archeology-maps-conquest-amarna-tablets-letters-akhenaten-habiru-abiru-hebrews-1404-1340bc.htm
[72]Pismo EA296 – „I looked this way, and I looked..." - cijeli prijevod na engleski dostupan na http://www.bible.ca/archeology/bible-archeology-maps-conquest-amarna-tablets-letters-akhenaten-habiru-abiru-hebrews-1404-1340bc.htm
[73]Pismo EA252 – „when an ant is struck..." - cijeli prijevod na engleski dostupan na http://www.bible.ca/archeology/bible-archeology-maps-conquest-amarna-tablets-letters-akhenaten-habiru-abiru-hebrews-1404-1340bc.htm
[74]L.W. Moran, *Isto,* str.1-3.
[75] R. Cohen, R. Westbrook, *Amarna Diplomacy:The Beginnings of International Relations,* Johns Hopkins University Press, Balrimore, 2000, str. 21.
[76]L.W. Moran, *Isto,* str.41-42.
[77] R. Cohen, et al., *Isto,* str. 6-9.
[78] R. Cohen, et al., *Isto,* str.116.

(pločice 068-227) i Kananom (pločice 227-380) koje su jedine napisane na Kanansko-akadskom jeziku.[79]Kao što vidimo sadržaj pisama proteže se od ranije spomenute književnosti do vanjske politike i međunarodnih odnosa tadašnjih velikih sila, Egipta, Babilona, Asirije, Kraljevstva Mitanije i Hetitske države. Ona nam daju prikaz kako su drevna kraljevstva komunicirala međusobno, ali isto tako i sliku o tome kako je egipatska vanjska politika ovog razdoblja bila uspješna. Ekhnaton osim male vojne intervencije u Siriji na početku svoje vladavine nije ulazio u sukobe sa svojim susjedima i nastavio je voditi vanjsku politiku sličnu onoj svoga oca Amenhotepa III. Naravno da takva politika nebi imala uspjeha da veliki ratnici i osvajači iz XVIII dinastije nisu kroz stoljeća prije pokazali kolika je moć egipatske vojske, no vješta Ekhnatonova diplomacija će rezultirati time da Egipat neće ratovati s ni jednom od nabrojanih sila gotovo 200 godina. Kako su pisma iz Amarne jedini pokazatelji egipatske vanjske politike u vrijeme vladavine Ekhnatona, valja primjetiti da dobri međususjedski odnosi s velikim silama drevnog Istoka, koje je njegovao Amenhotep III postoje i u vrijeme njegova sina Ekhnatona. Egipat će imati svoje unutarnje probleme već pred kraj Ekhnatonove vladavine, a pogotovo za vrijeme njegovih najbližih nasljednika no u odnosima s najbližim susjedima neće biti većih nesuglasica i sukoba.

5. Pojava novog stila u egipatskoj umjetnosti

Osim velike vjerske reforme, ono što je svakako primjetno drukčije od tradicionalne egipatske povijesti je umjetnost razdoblja Amarne. Ekhnaton je u svojoj želji za reformacijom društva i religije uveo potpuno novi pogled na umjetnost. Faraon se više ne prikazuje na muževan način kako je to uobičajeno u tradicionalnoj egipatskoj umjetnosti, već mu je glava izdužena, kao i lice, donji dio trbuha mu je obješen, torzo kržljav s istaknutim grudima, a noge su mu zadebljane u natkoljenicama. Ovakav prikaz je naveo mnoge povjesničare na zaključak da je Ekhnaton bolovao od kakve kronične bolesti[80]. Smatra se također da se radi o karikiranju njegovog lika, te da je takvo prikazivanje bilo u funkciji izrugivanja tradcionalnoj maniri klasične egipatske umjetnosti. [81] Figure u ovom stilu su prikazivane i s lijevom i s desnom nogom, što je također suprotno tradicionalnoj egipatskoj maniri gdje su prikazivane ili obje lijeve ili obje desne noge. Prsti na rukama i nogama su prikazivani izduženi i velika je pozornost pridodavana noktima što je također do tada neustaljenja praksa. Skulpture iz razdoblja Amarna

[79]Engleski prijevodi dostupni na - https://www.usc.edu/dept/LAS/wsrp/educational_site/ancient_texts/elamarna.shtml
[80] I. Uranić, *Isto*, str. 150-151.
[81] I. Uranić, *Isto*, str. 150.

također se razlikuju od skulptura prijašnjih razdoblja egipatske umjetnosti. To je prvenstveno vidljivo u naglašavanju i sužavanju vrata i glave, nagnutosti čela i nosa, istaknutim bradama, velikim ušima i usnama, kao i velikim bedrima, trbusima i kukovima.[82]U reljefima je Ekhnaton prikazan sa svojom glavnom ženom Nefertiti i njihovih 6 kćerki uvijek u intimnom okruženju. Njegova djeca čini se da su u potpunosti narasla, ali da su skupljena kako bi izgledala puno manja od svojih roditelja, što je preuzeto iz starijih razdoblja i svakako je kontinuitet tradicionalnog egipatskog prikaza faraonove obitelji.[83]

Grobnice ne-kraljevskog stanovništva sasvim su drugačije od prethodnih razdoblja. Ukrasi ne sadrže nikakvepogrebne ili poljoprivredneprikaze, niti slike samog pokojnika, osim ako pokojnik nije prikazan s nekim članom kraljevske obitelji. Vidljiv je i izostanak svih bogova, osim Atona, no zanimljivo je da niti on ne obasjava svojim zrakama pokojnika već samo članove kraljevske obitelji, ukoliko se oni nalaze na prikazima s pokojnikom. Nema niti spomena Ozirisa niti drugihzagrobnih božanstava i figura. Ne spominje se više putovanje kroz podzemni svijet već su umjesto toga svepristuni isječci iz Velike himne Atonu:[84]

„Bože, ljeta koji je oblikovao sebe,

Koji je načinio zemlju, stvorio sve što je u njoj,

Sve ljude, stoku i jata,

Svo drveće koje raste iz zemlje,

Oni žive kad si zora za njih...“[85]

Veliki doprinos umjetnosti razdoblju Amarne dali su kipar Tutmozis i faraonov podanik Bek. Oni su udarili temelje novoj ikonografiji, no isto tako su bili i učitelji svim novim umjetnicima.[86] Teško je odrediti dali su promjene koje su nastala plod njihove ili Ekhnatonove mašte, no sigurno je da je umjetnost razdoblja Amarne u egipatsku umjetnost uvela kompozitne statue, specijalizirane reljefe i prikaze kakve nemožemo naći u egipatskoj umjetnosti u niti jednom razdoblju prije. [87] U građevini se počeo koristiti novi materijal, *talatat*[88], koji je zbog svojih dimenzija veoma brzo postao i više nego praktičan, te su ga nastavili koristiti i u kasnijim

[82]D.B. Redford, *Akhenaten: The heretic king*, Princeton University press, Princeton, 1987. str. 157-170.
[83]D.B. Redford, *Isto*, str. 157-170.
[84] N. Reeves, *Isto*, str. 119.
[85] M. Tomorad, Isto, str. 14.
[86] C. Aldred, *Akhenaten and Nefertiti*, Brooklyn Museum, New York, 1973, str. 58
[87] C. Aldred, *isto*,1973., str. 58
[88] Kameni blokovi dimenzija 27X27X54 cm, koji su se počeli koristiti u vrijeme Ekhnatonove vladavine, prvo za gradnju hrama u Karnaku, a zatim i u Akhetatenu, prema C. Aldred, *isto*, 1973., str. 56-75

razdobljima egipatske povijesti. Ako je već Ekhnatonova vjerska reforma od kasnijih faraona bila odbačena, stilovi koje je nametnuo u egipatskoj umjetnosti, a prvenstveno građevini će se nastaviti i nakon njegove smrti.

Razdoblje Amarne je dakle osim velike vjerske reforme, donijelo velike inovacije i promjene u umjetnosti, književnosti i arhitekturi, koje su nadživjele svoga začetnika Ekhnatona. Čini se da bez obzira koliko su neki kasniji faraoni pokušavali izbrisati sjećanje na Ekhnatonovu vladavinu, mnoge njegove inovacije nadživjele njega samoga i utkale se u svakodnevni život generacija koje su slijedile. Baines tako zaključuje da „*većina reformi koje su vezane za Razdoblje Amarne postale su dio sastavne kulture kasnog Novog Kraljevstva, a neke koje nisu postale odmah pojavile su se ponovno u dosta kasnijim razdobljima egipatske povijesti" [89]*I dok sam Atonizam kao vjerska reforma nije nadživio svog začetnika Ekhnatona, mnoge druge reforme koje je ovo razdoblje egipatske povijesti iznjedrilo su pratile Egipat do samog njegovog kraja. Velike promjene u umjetnosti, načinu gradnje, arhitekturi, književnosti su ostavile dubok trag i promjenile tradicionalno egipatsko društvo, koje će nedugo zatim ući s Ramzesom II i u novo slavno i blistavo razdoblje svoje povijesti.

6. Smrt Amenhotepa IV i njegovi nasljednici

Velika tragedija zadesila je faraonovu obitelj u čini se 12. godini Ekhnatonove vladavine, kada je faraonova druga kćerka umrla pri porodu. Također se čini kako je i Nefertiti ubrzo nakon toga umrla, jer naslov glavne faraonove žene prelazi s nje na njihovu kćer Meretaten, koja je pretpostavlja se kasnije postala žena Smenkharea prvog Ekhnatonovog nasljednika. [90] Kako se Ekhnatonova vladavina približavala kraju, izgleda da je faraonova kćer Meretaten postajala sve važnija ličnost, što je u skladu s teorijom da je Nefertiti u ovom razdoblju umrla. U jednoj grobnici koja je datirana u 14. godinu Ekhnatonove vladavine pronađen je prikaz kraljevske obitelji, na kojoj se nalaze samo Smenkhare sa svojom ženom Meretaten, a nema niti traga Ekhnatonu. [91] Ta grobnica je navela neke povjesničare da špekuliraju da je već tada Ekhnaton bio mrtav, no ta teza je odbačena jer suvremenija istraživanja potvrđuju da je njegova vladavina trajala najmanje 15., a najviše 16. godina. Postoji špekulacija da je u tom razdoblju Egipat pogodila velka bolest, koja se prvotno s Hetita proširila i na Egipat, no takva teza još uvijek nije općeprihvaćena.[92]Negdje u 15. godini svoje vladavine, Ekhnaton je svoga zeta Smenkharea

[89]J. Baines, The Dawn of the Amarna Age, *Amenhotep III: Perspectives on His Reign*, Ann Arbor, London, 1998. str.273
[90]P.A.Clayton, *Isto*, str. 124.
[91]D.B. Redford, *Isto*, str.188.
[92]P.A.Clayton, *Isto*, str. 125.

proglasio svojim suvladarem, vjerojatno i očekivano s obzirom da nije imao muških potomaka. Redford predtpostavlja da je tada Ekhnaton već bio teško bolestan i da je očekivao svoju smrt, te da je u Smenkhareu vidio čovjeka koji će nastaviti njegove započete reforme. [93] Ekhnaton je umro u 16. godini svoje vladavine u Akhetatonu oko 1336.pr.Kr., a novi faraon postao je Smenkhare (1338pr.Kr.-1336.pr.Kr.)[94] ili (1336.pr.Kr. – 1334.pr.Kr)[95]Još nije sa sigurnošću utvrđeno gdje se nalazi Ekhnatonov grob. Davne 1817. Talijan Belzoni otrkio je grobnicu danas poznatu kao WV25 za koju se pretpostavljalo da bi mogla biti posljednje počivalište „*faraona heretika".*[96]Jedna druga grobnica označena kao KV55 također bi mogla biti posljednje počivalište Ekhnatona jer prema očuvanim natpisima u njoj sa sigurnošću se može utvrditi da pripada nekome od vladara iz razdoblja Amarne, ali nemože se utvrditi o kojem točno faraonu je riječ[97]. Trenutno je najprihvaćenija teza da je Ekhnaton prvo bio pokopan u grobnici označenoj s TA26, otkrivenoj u kraljevskoj dolini oko Akhetatona ali da su kasnije njegovo tijelo i predmeti iz grobnice prmješteni u spomenutu grobnicu KV55.[98]

Smenkhare nije uspio nastaviti provoditi reforme svoga prethodnika jer je ubrzo nakon Ekhnatona i sam umro, a na prijestolje je došao njegov zet, Tutankhaton (1336.pr.Kr.-1327.pr.Kr)[99] ili (1334.pr.Kr.-1325.pr.Kr.)[100] koji će ubrzo odbacivši vjersku reformu svoga „*možebitno punca, ili čak i oca*"[101], Ekhnatona, ime promijeniti u Tutankhamon i vratiti prijestolnicu iz Akhetatona u Thebu. Poslije Tutankamonove smrti njegova udovica je željela održavati na vlasti svoju kraljevsku obitelj pa je pokušala sklopiti brak s hetitiskim princem. Hetiski princ se zaputio u Egipat, ali su ga na putu ubili očito egipatski urotnici koji su željeli srušiti XVIII dinastiju. Najviše razloga za ubojstvo princa imao je zapovjednik vojske Horemheb koji je bio pretendent na prijestolje. Ipak Tutankhamonova žena njemu nije bila sklona, tako da je vladarem postao Aj (1327.pr.Kr. -1323.pr.Kr.)[102] ili (1325.pr.Kr.-1321.pr.Kr.)[103] koji je tada već bio u poznijim godinama. On je vladao četiri godine zahvaljujući činjenici da se oženio Tutankhamonovom udovicom. Neki smatraju da je on bio sin Amenhotepa III. ili pak jedini preživjeli sin Tutmozisa IV. Aj je također mogao biti i djed svoje žene. Nagađanja i teorije o

[93]D.B. Redford, *Isto,* str. 192.
[94] N. Grimal, *Isto,* str.392.
[95]P.A.Clayton, *Isto,* str. 120.
[96] N. Reeves, *Isto,* str. 116-117.
[97] M. Tomorad, Isto, str. 3-4.
[98] N. Reeves, *Isto,*str.118-119.
[99] N. Grimal, *Isto,* str.392.
[100]P.A.Clayton, *Isto,* str. 128.
[101] N. Grimal, *Isto,* str. 244.
[102] N. Grimal, *Isto,* str.392.
[103]P.A.Clayton, *Isto,* str. 136.

dinastijskim vezama tog doba i dalje se razvijaju. Aja je na tronu nasljedio general Horemheb(1323.pr.Kr.-1295.pr.Kr.)[104] ili (1321.pr.Kr-1293.pr.Kr)[105].

Horemheb je na vlast došao preko svoje žene Mutnedmet koja je bila sestra Nefertiti. Maneto ga spomije kao Harmaisa i govori da je vladao četrnaest godina i jedan mjesec. Prema egipatskim zapisima Horemheb je vladao najmanje trinaest, a najviše trideset godina.[106] U tim godinama je nastojao poništiti Ehnatonove reforme i vratiti Amona na mjesto glavnoga boga. Naredio je radove na hramu u Karnaku. Vladao je iz Memphisa, odakle je lakše mogao pratiti događaje u Egiptu i Aziji, ali je uvijek isticao Amona kao glavno božanstvo i u sjedištu Amona u Thebi dao je izgraditi sjajne građevine posvećene ovom starom egipatskom božanstvu. Njegova dva vojna pohoda, jedan u Siriju, a jedan u Kuš, služili su učvršćivanju pokolebanog egipatskog prestiža.[107]Horemheb je proveo veliko unutarnje preuređenje države. Velike privilegije koje su s Amonovog svećenstva prešle na Ekhnatonovu administraciju, vraćene su svećenstvu. Horemheb je imenovao nove sudce i regionalne trubine, te podjelio vlast Gornjeg i Donjeg Egipta između vezira Thebe i Memphisa. Zanimljivo je da je i novi faraon pri imenovanju novog Amonovog svećenstva u njega ubacivao mahom ljude njemu bliske vojne pozadine, kako bi imao kontrolu nad njima.[108]Horemheb je prije svega bio zagovornik povratka Egipta u stanje kakvo je bilo prije Ekhnatonovih reformi. On je zaslužan za brisanje, ne samo Ekhnatona, već i Smenkharea, Tutankhamona i Aja iz egipatske povijesti, pa tako mnogi kasniji egiptolozi kao Maneto, Josip Flavije i sl. uopće niti ne spominju vladare razdoblja Amarne u svojim listama egipatskih faraona.[109]Vladavina Horemheba je konsolidirala unutarnje stanje u Egiptu, nakon radikalnih reformi koje je proveo Ekhnaton. Raniji povjesničari su smatrali da je Horemheb prvi faraon XIX dinastije, no modernija istraživanja ga označavaju kao posljednjeg vladara iz XVIII dinastije, koji je nakon razdoblja Amarne, Egipat ponovno doveo u mirno razdoblje. Njegovi potezi kao faraona u rješavanju unutarnjih problema su svakako doveli do toga da njegovi nasljednici iz XIX dinastije Ramzesida ponovno donesu Egiptu status imperijalne velesile.

[104] N. Grimal, *Isto*,str.392.
[105]P.A.Clayton, *Isto*, str. 136
[106]P.A.Clayton, *Isto*, str.136
[107] G. Novak, *Isto* , str. 149.
[108]P.A.Clayton, *Isto*, str.142.
[109] N. Grimal, *Isto*, str. 243.

Zaključak

Zahvaljujući velikim i uspješnim vladarima XVIII dinastije, Amenhotep IV(Ekhnaton) se na vlasti zatekao u trenutku u kojemu se mogao u potpunosti posvetiti reformama egipatskog društva. Odluke koje je donio prvenstveno, vjerska reforma, izgradnja nove prijestolnice, novi umjetnički stilovi, bile su radikalne u odnosu na ono na što je egiaptsko stanovništvo bilo naviknuto stoljećima prije njegova dolaska na vlast. Amenhotep IV(Ekhnaton) je zasigurno jedan od najkontroverznijih faraona staroga Egipta i njegova najznačanija reforma, uvođenje atonizma, nije ostavila veliki trag na kasniju egipatsku povijest, no promjene koje su se dogodile u umjetnosti u vrijeme njegova vladanja preživjele su i utjecale na kasnije generacije Egipćana. Vanjska politika koju je vodio bila je uspješna i sigurno je kao takva otvorila vrata kasnijim faraonima, Ramzesidima, da uzdignu Egipat u status još veće sile drevnoga Istoka. Romantičarski pogled na razdoblje Amarne reći će nam da se radilo o prvom individualcu, heretiku koji je iz temelja želio mjenjati egipatsko društvo i religiju , no tek malo drukčijom interpretacijom povijesnih činjenica može nam reći da su sve reforme imale tek jednu svrhu, a to je uspostavljanje centraliziranije i čvršće faraonske vlasti. Ipak sve reforme koje je Ekhnaton naumio sprovesti nisu bile olako prihvaćene od strane njegovog stanovništva, pa su stoga već nedugo nakon njegove smrti njegovi nasljednici odlučili uništiti svaku uspomenu na postojanje ovog faraona. Ekhnaton i razdoblje Amarne su ipak uspjeli preživjeti odmazdu njegovih nasljednika, a i odoljeti zubu vremena pa nam tako danas ostaje mnoštvo materijanih dokaza na kojima možemo detaljnije izučavati ovaj nadasve zanimljivi dio egipatske povijesti.

Literatura

Aldred, Cyril,*Akhenaten: Pharaoh of Egypt,* Sphere Books Ltd.,London, 1968.

Aldred, Cyril,*Akhenaten and Nefertiti,* Brooklyn Museum, New York, 1973.

Baines,Jonh,The Dawn of the Amarna Age, *Amenhotep III: Perspectives on His Reign*, Ann Arbor, London, 1988.

Bunson, R. Margaret, *The encyclopedia of ancient Egypt*, Gramercy Books, New York, 1999.

Clayton, A. Peter, *Chronicle of the pharaohs*,Thames & Hudson,London, 1994.

Cohen, Raymond, Westbrook, Raymond, *Amarna Diplomacy:The Beginnings of International Relations,* Johns Hopkins University Press, Balrimore, 2000.

David, Rosalie, *Handbook to Life in Ancient Egypt, Facts on File, 1998.*

Grimal, Nicolas,*A History of Ancient Egypt,* Blackwell Publishers Ltd., London, 2005.

Grundon, Imogen,*The Rash Adventurer, A Life of John Pendlebury*, Libri, London, 2007.

Hornung, Erik,*Ancient Egyptian Chronology*, Brill, Boston, 2006.

Kuhrt, Amelie, *The Ancient Near East: c.3000-330 BC*. Routledge, London, 1997.

Lichtheim, Miriam,*Ancient Egyptian Literature volume II: The New kingdom,* London, 1976.

Montserrat, Dominic, *Akhenaten: History, fantasy and ancient Egypt,* Routledge,London, 2000.

Moran,L. William, *The Amarna Letters,* Johns Hopkins University Press, Balrimore, 1992.

Murnane, J. William, *Texts from the Amarna Period in Egypt*, Scholars Press, Atalanta, 1995.

Novak, Grga, *Egipat: prethistorija, faraoni, osvajači, kultura*, Izdavački zavod JAZU, Zagreb, 1967.

Redford,B. Donald, *Akhenaten: The heretic king,* Princeton University press, Princeton, 1987.

Reeves, Nicholas,*Egypts False Prophet: Akhenaten*, Thames & Hudson Ltd, London, 2001.

Tomorad, Mladen, „Atonizam-staroegipatski kult boga Atona“, *Historijski zbornik,* GOD. LXV, br.1, Zagreb, 2012, str. 1-16.

Uranić, Igor, *Stari Egipat: povijest, književnost i umjetnost drevnih Egipćana*, Školska knjiga, Zagreb, 2002

Weigall,E. Arthut,*The life and times of Akhnaton: Pharaoh of Egypt*, Thornton Butterworth Ltd. London,1923.

Wildung, Dietrich,“The 18th Dynasty”,*The Cairo Museum Masterpieces of Egyptian Art*, Thames and Hudson Ltd., London, 1998.

Internet Izvori:

http://www.amarnaproject.com/pages/recent_projects/survey/

-zadnji pristup 20.6.2015

http://web.archive.org/web/20080424101113/http://www.ees.ac.uk/fieldwork/amarna.htm

- zadnji pristup 20.6.2015

https://www.usc.edu/dept/LAS/wsrp/educational_site/ancient_texts/elamarna.shtml

- zadnji pristup 20.6.2015

http://www.bible.ca/archeology/bible-archeology-maps-conquest-amarna-tablets-letters-akhenaten-habiru-abiru-hebrews-1404-1340bc.htm

- zadnji pristup 20.6.2015

Prilozi

Prilog 1. - Egipatski faraoni XVIII dinastije – godine vladavine prema različitim autorima

Egipatski faraoni XVIII dinastije– godine vladavine prema različitim autorima(sve godine su pr.Kr.)					
	Novak[1]	**Uranić[2]**	**Grimal[3]**	**Clayton[4]**	**Hornung[5]**
Trajanje dinastije	**1580-1310**	**1552-1306**	**1550-1295**	**1570-1293**	**1539-1292**
Jahmes I (Ahmozis I)	1580-1558	1552-1506	1550-1526	1570-1546	1539-1515
Amenhotep I (Amenofis I)	1557-1530		1526-1506	1551-1524	1514-1494
Tutmozis I	1530-1520	1506-1494	1506-1493	1524-1518	1493-1483
Tutmozis II	1520-1505	1494-1490	1493-1479	1518-1504	1482- 1480
Hatšepsut	1504-1450	1483-1468	1478-1458	1498-1483	1479-1458
Tutmozis III	1470-1450	1469-1438	1479-1425	1504-1450	1479-1425
Amenhotep II (Amenofis II)	1450-1425	1438-1412	1425-1401	1453-1419	1425-1400
Tutmozis IV	1425-1405	1412-1402	1401-1390	1419-1386	1400-1390
Amenhotep III (Amenofis III)	1405-1370	1402-1364	1390-1352	1386-1349	1390-1353
Amenhotep IV (Amenofis IV, Ekhnaton, Ikhnaton, Akhnaton)	1370-1352	1364-1347	1352-1338	1350-1334	1353-1336
Smenkhare (Sakere)	1352-1310	1347-1347	1338-1336	1336-1334	1336-1334
Tutankhamon		1347-1339	1336-1327	1334-1325	1334-1324
Aj (Eje)		1338-1334	1327-1323	1325-1321	1323-1320
Horemheb (Haremhab)		1334-1306.	1323-1295	1321-1293	1320-1292

[1]G. Novak, Isto, Izdavački zavod JAZU, Zagreb, 1967
[2]I. Uranić, Isto, Školska knjiga, Zagreb, 2002.
[3]N. Grimal, Isto, Blackwell Publishers Ltd., London, 2005.
[4]P.A.Clayton, Isto,Thames & Hudson,London, 1994.
[5] E. Hornung, Ancient Egyptian Chronology, Brill, Boston, 2006

Prilog 2. – Velika Himna Atonu

„Sjajan se uzdižeš u nebesku zemlju svijetla,
O živi Atone, stvoritelju života!
Kada osvaneš na istoku obzora,
Ispuniš svaku zemlju svojom ljepotom.
Ti si prekrasan, velik i ozaren;
Visoko iznad svake zemlje,
Tvoje zrake grle zemlju;
Do granice svega što si Ti stvorio.
Bivajući Ra ti dosežeš njihove granice,
TI ih savijaš za svoga sina kojeg voliš;
I dok si daleko, tvoje zrake su nad nama,
Iako si vidljiv, tvoji su koraci nevidljivi.
Kada nestaneš na zapadu obzora,
Zemlja je mračna kao da je smrt;
Oči kao da su u odajama, glave pokrivene,
Jedno oko ne vidi drugo.
Kad bi bili opljačkani svojih vrijednosti,
Koje su im ispod glava,
Ljudi nebi niti primjetili.
Svaki lav izlazi iz svoje jazbine,
Svaka zmija ugriza;
Tama lebdi, a zemlja šuti,
Dok njezin stvoritelj odmara na obzoru.
Zemlja se obasja kad ti svaneš na obzoru,
Kada zasjaš kao Aton;
Kao što odbaciš mrak,
Kada baciš svoje zrake,
Dvije zemlje su u svečanosti,
Budne stoje na svojim nogama,
Ti si ih probudio,
Tijela očišćenih, obučene,
Njihove ruke obožavaju tvoj izgled.
Cijela zemlja kreće na posao,
Sve zvijeri kreću u pronalazk bilja,
Drveće i bilje klija,
Ptice odlijeću iz svojih gnijezda,
Njihova krila pozdravljaju tvoj ka.
Sva jata pretresaju se pod nogama,
Sve što leti gore prema svjetlosti
Sve to živi kada im ti daješ sunce.
Brodovi polaze na sjever, polaze i na jug,

Ceste leže obasjane kada se ti uzdigneš;
Ptice u rijekama vrzmaju se pred tobom,
Tvoje su zrake u dubinama mora...
Koliko tvojih dobrih djela,
Stoji sakriveno od naših pogleda,
O Jedini Bože pored kojega nema drugih!
Ti si zemlju stvorio kako si želio, samo ti,
Sve ljude, stada i jata;
Sve na zemlji što hoda na nogama,
Sve na nebu što leti krilima,
Zemlje Khora i Kusha,
Zemlju Egipta.
Ti si svakog čovjeka postavio na mjesto,
Opskrbljuješ ga potrebštinama;
Svi imaju tvoju hranu,
Dok im život protiče.
Njihovi se jezici razlikuju,
Njihove osobnosti također;
Njihova koža je različita,
Ali ti ih sve poznaješ.
Ti si stvorio Hapia,
Ti ga pozivaš kako te je volja,
Da prehranjuje nas,
Koje si stvorio za sebe.
Bože svih koji rade za tebe
Bože svih zemalja koji sjajiš za nas,
Aton po danu, velik u slavi!
Sve daleke zemlje, ti si učinio da žive,
Ti si stvorio nebeskog Hapia za nas;
Da nam pravi valove na planinama baš kao u morima,
Da natopljava naša polja i naše gradove.
O kako su uzvišeni tvoji putevi, O Bože vječnosti!
Hapi s nebesa za sve strance,
I sve zemaljske stvorove koji na nogama hode,
Za Egipat i Hapia koji dolazi,
Tvoje zrake obasjavaju sva polja,
Kada ti sjajiš oni žive, rastu za tebe;
Ti si stovrio žetvu da se ubiru plodovi tvoga stvaranja,
Zimu da se hlade, toplinu da osjete tebe.
Učinio si da daleko nebo sjaji za nas,
Da prati sve što si stvorio;
Ti jedini, dok sjajiš u svom obliku živućeg Atona,
Uzvišen, ozaren, dalek, blizak.
Napravio si stvorenja po svom uzoru,

Gradove, sela, polja, rijeke;
I tvoje oči sve promatraju,
Jer ti si Aton dnevni na visni...
Svi na zemlji dolaze od tvoje ruke što ih je napravila,
Kada ti svaneš, oni žive,
Kada ti zađeš, oni umiru;
Jedino ti si vječnost, svi žive za tebe.
Sve oči su uprte na tvoju ljepotu prije sumraka,
Sve prestaje kada ti odmaraš na zapadu;
Kada ti uzdigneš svoje zrake za Kralja,
Svaka noga je u pokretu od kada si storio zemlju.
Ti si se uzdigao za svoga sina, koji je došao iz tvoga tijela,
Kralja koji živi prema Maatu, Gospodara Dvaju Zemalja,
Neferkheprura, Jedinog od Ra,
Sina Ra koji živi prema Maatu, Gospodaru kruna
Ekhnatona, velikog za svog života;
Velika Kraljica, koju on voli, Gospodarica Dvaju Zemalja
Nefer-nefru-Aten Nefertiti, neka živi vječno.“[6]

[6]Osobni rijevod s engleskog jezika prema: M. Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature volume II: The New kingdom,* London, 1976, str.48-51